

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 17 (2011)

Κωνσταντίος Α', ο από Σιναίου και Μανουήλ Ιω. Γεδεών

Σταύρος Θ. Ανεστίδης

doi: [10.12681/deltiokms.8](https://doi.org/10.12681/deltiokms.8)

Copyright © 2015, Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ανεστίδης Σ. Θ. (2011). Κωνσταντίος Α', ο από Σιναίου και Μανουήλ Ιω. Γεδεών. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 17, 43–59. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.8>

Σταῦρος Θ. Ἀνεστίδης

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ Α΄, Ο ΑΠΟ ΣΙΝΑΙΟΥ ΚΑΙ ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ. ΓΕΔΕΩΝ

*Ἐν τῇ Κωνσταντίνου πόλει τὰς διατριβὰς ποιούμενοι,
ἐν ἣ ἐτέχθημὲν τε καὶ ἀνετράφημεν,
τὰ ἐν αὐτῇ γεγόμενα πλατύτερον δηγοῦμεθα.¹*

Ἡ ἀνακάλυψη τοῦ κοσμικοῦ χρόνου, ὑπὸ τὴν μορφή τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτισμικῆς ἱστορίας ποῦ ὀφείλεται στὴν πνευματικὴ ἐμπειρία τοῦ Διαφωτισμοῦ, συνέτεινε παράλληλα καὶ στὴν ἐκκοσμικέυση τῆς συνείδησης τοῦ χώρου. Ὁ 18ος αἰώνας ἀνέδειξε ἕνα ἀξιοσημείωτο corpus ταξιδιωτικῆς φιλολογίας, πνευματικῆς δημιουργίας ποῦ συναρτᾶται ἄμεσα μὲ τὸν μετασχηματισμὸ τῆς ἀντίληψης τοῦ χώρου. Στὴν φιλολογία τοῦ Διαφωτισμοῦ –καὶ ἄς θυμηθοῦμε ἐδῶ τὴν ἐκπαίδευση τοῦ Émile στὸν Rousseau– τὰ ταξίδια ἐνεῖχαν ἰδιαίτερη παιδαγωγικὴ ἀξία στὴν ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς γνώσης. Ὁ ἄνθρωπος ποῦ ταξίδευε βίωνε τὶς ἀλλότριες κοινωνίες ὡς κριτὴς τῆς ὑπάρχουσας τάξης πραγμάτων καὶ τῶν συμβατικῶν ἀξιῶν. Γιὰ τὸν σκεπτόμενο περιηγητὴ, ἡ διεύρυνση τοῦ γεωγραφικοῦ του ὀρίζοντα ἀνέτρεπε τὶς παραδοσιακὰς περὶ τοῦ χώρου ἀντιλήψεις, οἱ ὁποῖες καθορίζονταν ἀπὸ τὴν στατικότητα καὶ τὰ πεπερασμένα ὄρια τῆς γεωγραφίας τῆς θρησκευτικῆς πίστης καὶ τῆς τοπικῆς πολιτισμικῆς παράδοσης. Στὴν ταξιδιωτικὴ φιλολογία τοῦ Διαφωτισμοῦ ἡ συνείδηση τοῦ χώρου, ὅπως καὶ ἡ ἀντίληψη περὶ χρόνου, ἰσοδυναμοῦσαν οὐσιαστικὰ μὲ τὴν ἀνακάλυψη τῆς πολυμορφίας τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ. Ἔτσι, δημιουργήθηκε ἕνα corpus κειμένων, τὰ ὁποῖα ἀντικατόπτριζαν ἀντιλήψεις καὶ προσεγγίσεις συνυφασμένες μὲ τὴν ἐκσυγχρονισμένη κοινωνικὴ καὶ πολιτισμικὴ γεωγραφία ποῦ ἀνταποκρινόταν στὶς ἀπαιτήσεις καὶ τὰ ἐνδιαφέροντα μιᾶς κοσμοπολίτικης θεώρησης.²

1. Σωκράτης ὁ Σχολαστικός, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, Ε΄, 24.

2. Βλ. διεξοδικὴ πραγμάτευση τοῦ θέματος ἀπὸ τὸν Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη,

Ἐπισημαίνω ὅτι στὴν παραδοσιακὴ ἑλληνικὴ σκέψη ἢ συνείδηση τοῦ χώρου καθοριζόταν ἀπὸ τὴν γεωγραφία τῆς πίστης, τὸ περιεχόμενο τῆς ὁποίας ἐξέφραζαν σὲ μεγάλο βαθμὸ οἱ περιγραφῆς τῶν Ἁγίων Τόπων, τῶν μονῶν τῆς Ἀθωνικῆς χερσονήσου καὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ. Ὡστόσο, στὸν φθίνοντα 17ο αἰῶνα ἤδη, ἡ δυτικὴ παιδεία προσέφερε τὰ πρῶτα ἐρεθίσματα γιὰ τὴν ἐμφάνιση μιᾶς πρὸ ἐξελιγμένης γεωγραφικῆς ἀντίληψης, δεκτικῆς τῶν νέων τρόπων ἐπιστημονικῆς σκέψης. Ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ καταγράφεται στὴν γεωγραφικὴ πραγματεία ποὺ συνέθεσε πρὸς τὸ τέλος τῆς δεκαετίας τοῦ 1690 ὁ λόγιος κληρικὸς Μελέτιος Μήτρου (1661-1714), μετέπειτα μητροπολίτης Ἀθηνῶν (1703-1714). Στὴν *Γεωγραφία παλαιὰ καὶ νέα* τοῦ Μελετίου ἐμφανίζονται πρῶτα μιὰ κοσμοπολίτικη συνείδηση καὶ μιὰ κριτικὴ μέθοδος θεμελιωμένες στὴν ἐξέταση καὶ τὴν ἀξιολόγηση ἐμπειρικῶν δεδομένων.³

Κωνστάντιος Α΄, ὁ ἀπὸ Σιναίου

Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ ἐντάξω τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη Κωνστάντιο Α΄ (Κωνσταντινούπολη/Βαλατὰς Συλόπορτας, 1777 – Αντιγόνη Πριγκιποννήσων, 1859), τὸν ἀπὸ Σιναίου, στὴν παράδοση τῶν γεωγράφων τὴν ὁποία ἐν πολλοῖς δημιούργησε ὁ Μελέτιος. Ὁ Κωνστάντιος εἶχε ἀνατραφεῖ ὑπὸ τὴν κηδεμονικὴ προστασία τοῦ θεοῦ του, Ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ, Κυρίλλου Α΄. Ἀφοῦ ἀποφοίτησε ἀπὸ τὴν Πατριαρχικὴ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή, συνέχισε τὶς σπουδές του στὸ Ἰάσιο τῆς Μολδαβίας, ὅπου ξμαθε καὶ τὴν γαλλικὴ γλῶσσα, καθὼς καὶ στὴν Θεολογικὴ Ἀκαδημία τοῦ Κιέβου, στὴν ὁποία ἀπέκτησε καλὴ κατάρτιση στὴν θεολογία καὶ τὴν φιλοσοφία καὶ καλλιέργησε παράλληλα τὴν γνώση τῆς λατινικῆς καὶ τῆς σλαβονικῆς. Τὸ 1795 ἐντάχθηκε στὴν Σιναϊτικὴ ἀδελφότητα καὶ τὸ 1797, μετὰ τὴν χειροθεσία του ὡς ἱερομονάχου, ὀρίστηκε ἡγούμενος τοῦ μετοχίου τῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ στὸ Κίεβο. Τὸ 1805 ὁ Κωνστάντιος, ὕστερα ἀπὸ προτροπὴ τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως, ἐκλέχθηκε Ἀρχιεπίσκοπος Σινᾶ, ἀξίωμα ποὺ διατήρησε ἕως τὸ 1830. Ἡ θητεία του ἐκεῖ στάθηκε εὐεργετικὴ γιὰ τὴν

Νεοελληνικὸς Διαφωτισμός. Οἱ πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς ἰδέες, μτφρ. Στέλλα Νικολοῦδη, Ἀθήνα, ΜΙΕΤ, 1996, σ. 125-130 κ.έ.

3. Βλ. Μελέτιος Μήτρου, *Γεωγραφία παλαιὰ καὶ νέα*, Βενετία 1728, 6΄ ἔκδοση, ἐπιμέλεια Ἀνθίμου Γαζῆ, Βενετία 1807, τόμ. Α΄, σ. 1-4. Πρὸβλ. Π. Μ. Κιτρομηλίδης, *ὁ.π.*, σ. 126-130.

πνευματική ἀκμή τῆς Μονῆς καὶ τὴν διαχείριση τῆς μεγάλης πνευματικῆς τῆς περιουσίας. Τὸ 1830, ὅταν μὲ τὴν παρέμβαση τοῦ σουλτάνου Μαχμούτ Β΄ ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἀγαθάγγελος ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὸν θρόνο, ὁ πολύφημος γιὰ τὴν πολυμαθεία του Κωνσταντίου ἐκλέχθηκε «ὀμοθυμαδὸν» Προκαθήμενος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας. Ὁ βιογράφος του Θεόδωρος Ἀριστοκλῆς ἀναφέρει ὅτι στὸ Μέτοχιόν του στὸν Βαλατὰ

ὑπῆρχεν ἄλλο Μουσεῖον, οὕτως εἰπεῖν, καὶ Ἀκαδημία τῶν λογίων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐκεῖ ἔβλεπέ τις ἀενάως συρρέοντας καὶ Πατριάρχας καὶ Ἀρχιερεῖς, καὶ πολιτικούς Ἄρχοντας παντὸς Γένους καὶ κόμματος, καὶ τοὺς ἐπισημοτέρους λογίους καὶ Διδασκάλους καὶ Κληρικούς, τοὺς μὲν, ἴν' ἀπολαύσωσι τῆς γλυκείας αὐτοῦ ὁμιλίας, τοὺς δέ, ἵνα ἀκούσωσιν ὠφέλιμους συμβουλίας, καὶ ἄλλους, ἵνα λάβωσι σοφὰς καὶ ἀποχρώσας λύσεις πολλῶν καὶ ποικίλων ἀποριῶν.⁴

Ὡς νέος πατριάρχης ὁ Κωνσταντῖος προσπάθησε νὰ συνενώσει τὶς ἐκκλησιαστικὲς παρατάξεις καὶ νὰ βελτιώσει τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἐξαιτίας τῶν ἀνατροπῶν καὶ τῶν ἀναταράξεων ποὺ ἐπῆλθαν μετὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση καὶ τὴν κακοδιοίκηση τῶν προκατόχων του. Ὁ σύγχρονός του Νικηφόρος Γλυκᾶς μαρτυρεῖ ἐπ' αὐτοῦ:

Ἐπὶ τῆς πατριαρχείας αὐτοῦ τὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐν γένει διεκοσμήθησαν· ὁ ἱερός κληρὸς κατέστη ὑπὲρ ποτε σεβαστός, οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἔτχον τῆς δεούσης περιθάλψεως· αἱ ἐκκλησίαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἄλλαι μὲν ἐκ βάρων ἀνεκαινίσθησαν, ἄλλαι δὲ ἐπεσκευάσθησαν, πᾶσαι δὲ ἀνεκτίσθησαν τῆς κανονικῆς διατυπώσεως τὴν ἀρχαίαν μεγαλοπρέπειαν, κατὰ τὸν ὑπ' αὐτοῦ ἐμψυχωθέντα λαμπρὸν ὑπογραμμὸν τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας. Τὰ τοῦ Γένους κάλλιστα διερρυθμίσθησαν, τῶν συμφερόντων καὶ τῶν παθῶν αἱ παλῖρροι κατευνάσθησαν, ὑπὸ τῆς τοῦ πατριαρχικοῦ προσώπου αἰδεσιμότητος καὶ γλυκύτητος δυσωπούμεναι, ἀγάπη δὲ ἀδελφικὴ ἐν ταῖς καρδίαις πάντων ἐβασίλευε.⁵

4. Βλ. Κωνσταντίου Α΄, τοῦ ἀπὸ Σιναίου ἀοιδίμου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Βυζαντίου, *Βιογραφία καὶ συγγραφαὶ αἱ ἐλάσσονες ἐκκλησιαστικαὶ καὶ φιλολογικαὶ, καὶ τινες ἐπιστολαὶ τοῦ Αὐτοῦ, ἐξεδόθησαν μετὰ παραρτήματος ἀδείᾳ καὶ ἐγκρίσει τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας*, ὑπὸ Θεοδώρου Μ. Ἀριστοκλέους τοῦ ἐκ Χάλκης, Τῆ φιλοκάλῳ προτροπῇ τοῦ Κυρίου Δημητρίου Πασπαλλῆ, Κωνσταντινούπολη, Τυπογραφεῖον τῆς «Προόδου», 1866, σ. 6.

5. Βλ. Νικηφόρου Γλυκᾶ (νῦν Μηθύμνης), *Λόγος ἐπικήδειος εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Κωνσταντῖνον Α΄ τὸν ἀπὸ Σιναίου*, Ἐκφωνηθεὶς ἐν τῇ Πατριαρχικῇ Ναῷ τῇ 6ῃ Ἰανουαρίου 1859, στὸ *Συλλογὴ ἐκκλησιαστικῶν λόγων, ἐκφωνηθέντων ὑπὸ Ἱεραρχῶν καὶ Ἱεροκληρῶν τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ ΑΩΞΑ΄ – ΑΩΠΣΤ΄*,

Ὁ Κωνστάντιος ἴδρυσε στήν Χάλκη τῶν Πριγκιπονησῶν τήν περίφημη Ἐμπορική Σχολή, πού στεγάστηκε στήν Μονή Καμαριώτισσης. Εἰσηγήθηκε ἐπίσης τήν μεταρρύθμιση τοῦ προγράμματος τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς, καθιέρωσε τὰ ἀλληλοδιδασκτικά σχολεῖα καί μέ δικές του δαπάνες ἀνέγειρε ἐκ βάθρων τήν Ἀλληλοδιδασκτική Σχολή στό Φανάρι. Ὅπως ἐπισημαίνει καί ὁ Νικηφόρος Γλυκάς, στό πρόσωπο τοῦ Κωνσταντίου «ἡ δημόσιος παιδεία εὔρε τόν ἑαυτῆς μουσηγέτην, καί τὰ γράμματα, ὑπό προλαβουσῶν περιστάσεων νοσήσαντα, αὐτίς ἀνεξωπυρήθησάν τε καί ἐτιμήθησαν».⁶ Ἐντούτοις, κατὰ τὸ τέταρτο ἔτος τῆς πατριαρχείας του διαβλήθηκε στήν ὀθωμανική κυβέρνηση ὡς ρωσόφιλος καί ὅταν ὁ διεκδικητής τοῦ θρόνου πρῶην μητροπολίτης Τουρνόβου Κωνστάντιος Β' ἐπέτυχε μέ διαβολή τήν ἔκδοση ἀπόφασης ἀποδοχῆς «ἀνύπαρκτης» παραίτησης, πού κοινοποιήθηκε στόν Πατριάρχη, ὁ Κωνστάντιος βρέθηκε πρὸ τετελεσμένου, ἀδύναμος νὰ ἀντιδράσει. Κατὰ τὸν Ζαχαρία Μαθᾶ, ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Σουλτάνο «ἀστεία Διαταγῆ» ὅτι, «Ἐπειδὴ ὁ πατριαρχεῦν Κωνστάντιος ἐζήτησε νὰ παραιτηθῆ τῆς Πατριαρχείας διὰ τὸ γῆρας, ἔστω παρητημένος, καί διαγέτω, ὅπου ἂν καί θέλῃ, ἐλεύθερος».⁷ Τότε ὁ Κωνστάντιος ἀποσύρθηκε –«χαίρων» σύμφωνα μέ τὸν Μαθᾶ– στήν κατοικία του στήν Ἀντιγόνη τῶν Πριγκιπονησῶν γιὰ νὰ ἀφοσιωθεῖ ἀπερίσπαστος στήν μελέτη καί τήν συγγραφή.

Ὁ Κωνστάντιος, ὁ ὁποῖος γνώριζε καλὰ τὸ ἔργο τοῦ Μελετίου Ἀθηνῶν,⁸ ὑπηρετήσε τήν γεωγραφία, ἐπιστήμη πού συμβάλλει στήν γνωριμία τοῦ ἀνθρώπου μέ τὰ φυσικὰ χαρακτηριστικά τοῦ περιβάλλοντός του, μάλιστα δὲ τήν νέα γεωγραφία, πού ἀντλούσε τὸ ὑλικό της ἀπὸ τὰ δεδομένα τῆς ἄμεσης παρατήρησης. Στήν νέα μεθοδολογία, πού ὁ Κωνστάντιος

καί ὑπὸ Διακεκριμένων Σχολαρχῶν καὶ Διδασκάλων. Ἐκδίδονται ὑπὸ Β. Δ. Καλλιφρονος, τόμος Γ', Κωνσταντινούπολη, Τύποις Ἀνατολικοῦ Ἀστέρος, 1886, σ. 228.

6. Στὸ ἴδιον, σ. 229.

7. Κατάλογος Ἱστορικός τῶν πρώτων Ἐπισκόπων καὶ τῶν ἐφεξῆς Πατριαρχῶν τῆς ἐν Κωνσταντινούπολει Ἁγίας καὶ Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ὑπὸ Ζαχαρίου Ν. Μαθᾶ, Ἐπισκόπου Θήρας, Ἐκδοσις Δευτέρα, ἐπαυξηθεῖσα καί μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συγγραφέως συμπληρωθεῖσα, Ἀθήνα, Τυπογραφία Ἀνδρέου Κορομηλά, 1884, σ. 175.

8. Κωνσταντινιάς, παλαιὰ τε καί νεωτέρα, ἤτοι Περιγραφή Κωνσταντινουπόλεως, ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τοῦ νῦν καθιστοροῦσα γενικῶς τὰ τῆς Πόλεως ταύτης, τὰς περὶ αὐτῆς τοποθεσίας, τὰς τε ἀντιπροσώπους δύο παραλίας τῶν Στενῶν τοῦ Βοσπόρου, καί τὰς παρακειμένας νήσους τῆ Πόλεως ταύτης. Συνταχθεῖσα παρὰ ἀνδρὸς φιλόλογου καὶ φιλαρχαιολόγου, Βενετία 1824, σ. ε'.

υιодέτησε, τὰ λείψανα τῆς ἀρχαιότητας, οἱ ἐπιγραφές καὶ τὰ τοπωνύμια ἐρευνῶνται κριτικὰ καὶ ἡ κριτικὴ ἀποτίμηση τῶν διαδέσιμων ἐμπειρικῶν τεκμηρίων καθίσταται συστατικὸ στοιχεῖο τῆς συγγραφικῆς ἀνασύνθεσης. Ἀναφέρει στὴν *Κωνσταντινάδα*:

Εἰς τὴν περιγραφὴν καὶ ἰχνογραφίαν ταύτην, εὐνοῦσάτε Ἀναγνώστα, τῆς ἀρχαίας τε, καὶ τῆς νῦν ὀρωμένης Κωνσταντινουπόλεως, οὐδὲν ἄλλο θέλει καταπτεύσει, εἰμὴ τὰ ἀπὸ τὴν πρώτην λαμπρότητα, καὶ τὸν στολισμὸν αὐτῆς ἐναπολειφθέντα περιβλεπτα λείψανα καὶ ἐρείπια ταύτης τῆς θαυμασίας Πόλεως.⁹

Ὁ Κωνστάντιος καταγράφει καὶ ἀξιολογεῖ τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων μερμιώντας γιὰ τὴν ἱστορικὴ ὄντολογία τῆς Πόλης καὶ τὴν διαφύλαξη τῆς γνώσης καὶ τῶν τεκμηρίων ἀπὸ τὸν «πυκνὸν ζόφον τῆς ἀγνοίας»,¹⁰ ὅπως ἐπισημαίνει. Ὅμως ἡ ἀνάκληση στὴν μνήμη τῆς αἴγλης τοῦ παρελθόντος καθιστοῦσε τὴν βίωση τοῦ παρόντος ὀδυνηρή:

Ἡ παροῦσα κατάστασις τῆς Πόλεως παραβαλλομένη μετὰ τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην νέαν καὶ εὐγενῆ Ρώμην, εἶναι τέρας ἀλλοιώσεως.¹¹

Ἡ παρακμὴ καὶ πτώση τῆς Βασιλεύουσας διατάρασαν τὴν συνείδηση τοῦ Πατριάρχου, γιὰ τὰ αἷτια τῶν ὁποίων εἶχε βεβαίως ἐπίγνωση: οἱ Ὀθωμανοὶ ἦταν οἱ τελευταῖοι ἀπὸ μία μακρὰ σειρὰ ξένων κατακτητῶν. Ὁ Μελέτιος Ἀθηνῶν, γιὰ παράδειγμα, ὅπως, ἄς ποῦμε, δὴ ἔπραττε καὶ ὁ Montesquieu,¹² εἶχε ἐπισημάνει ὅτι οἱ Ὀθωμανοὶ συνέτειναν στὴν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ καὶ τὴν πνευματικὴ περιωπή.¹³ Ὁ Κωνστάντιος, ὥστόσο, δὲν εἶναι δηκτικός. Στὴν *Κωνσταντινάδα* οἱ ἀντιοθωμανικὲς αἰχμὲς εἶναι προσεκτικὰ διατυπωμέναι καὶ ὅ,τι προσάπτει ἐξάγεται κατὰ κύριο λόγο ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα. Ἐνδεικτικὸ τῆς μετριοπάθειας καὶ τῆς σύνεσής του εἶναι ὅτι ἀπαρνήθηκε τὸ ἔργο του, ἀφαιρώντας καὶ τὸ ὄνομά του ἀπὸ τὸν τίτλο, μέσα στὸ κλίμα τῶν ὀθωμανικῶν ἀντεκδικήσεων στὸν ἀπόηχο τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης. Μάλιστα ὁ Θ. Ἀριστοκλῆς ἀναφέρει ὅτι τὴν περίοδο ἐκείνη

τρόφῳ συσχεθεὶς ὁ Κωνστάντιος, ἀναχωρήσας ἐκ τοῦ μετοχίου αὐτοῦ ἀπῆλθεν εἰς τὴν νῆσον Ἀντιγόνου, ἐνθα κεκρυμμένῳ ὄντι, ἀπέστειλεν ἡ Βρετανικὴ

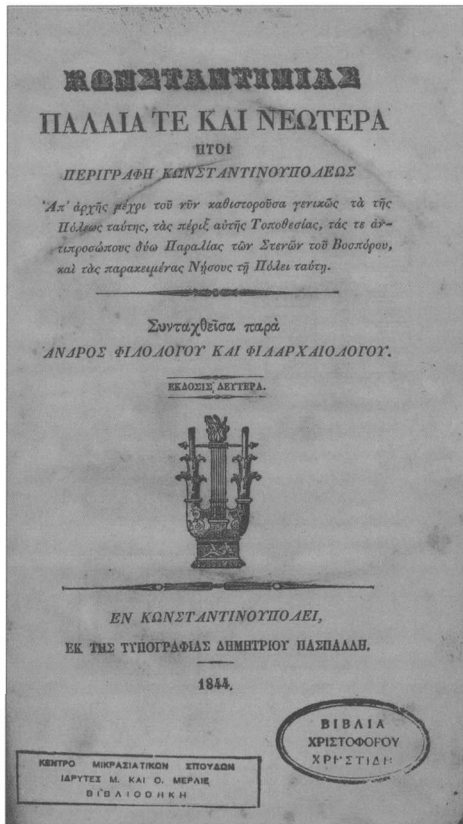
9. Στὸ ἴδιο, σ. γ΄.

10. Στὸ ἴδιο, σ. στ΄.

11. Στὸ ἴδιο, σ. δ΄.

12. Βλ. Montesquieu, *Lettres persanes*, ἀρ. XIX.

13. Βλ. Μελέτιος, ὁ.π., τόμ. Β΄, σ. 247-250, 356-361, 415-416.

Ἐξώφυλλο τῆς Κωνσταντινάδος ὅπως ἀνατυπώθηκε τὸ 1844, με ἀπόκρυψη τοῦ ὀνόματος τοῦ πατριάρχου Κωνσταντίου ὡς συγγραφέα.

Πρεσβεία τὸν γέροντα Σσαπέρ, Α΄ Διερμηνέα αὐτῆς, εἰπεῖν αὐτῷ, ἵνα μὴ φοβῆται. Οὕτως οὖν ἐνδαρρυνθεῖς, μετὰ τὴν πρώτην τοῦ κινδύνου ὁρμήν, περιώρισεν αὐθις ἑαυτὸν ἐπὶ τινα ἔτη εἰς τὸ ἐν Ἀντιγόνου ἡσυχαστήριον αὐτοῦ, ἐνασχολούμενος εἰς τὰς συνήθεις φιλογικὰς ἐργασίας.¹⁴

Ἡ σύγκριση ἀντιτύπων τῶν ἐκδόσεων τῆς *Κωνσταντινάδος* τοῦ 1820 καὶ τοῦ 1824 ἀναδεικνύει ὅτι τὰ σώματα τῶν ἐκδόσεων, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ φύλλο τίτλου, εἶναι πανομοιότυπα. Ὁ βραχύτερος τίτλος τῆς ἐκδοσης τοῦ 1824¹⁵ παρέλειψε ἐντελῶς τὸν ἐκδότη Μιχαῆλ Βασιλείου καὶ τὸ «Σύστημα τῶν Ἐμπόρων» Κωνσταντινουπόλεως καί, κυρίως, τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντίου ὡς συγγραφέα. Τὸ 1844 ἀνατυπώθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη μὲ τὸν ἴδιον τίτλο τοῦ 1824: *Συναχθεῖσα παρὰ ἀνδρὸς φιλολόγου καὶ φιλαρχαιολόγου*.¹⁶ Ἡ παράλειψη τοῦ ὀνόματος τοῦ συγγραφέα ἀφορᾷ ἐπίσης καὶ τὴς δύο ἐκδόσεις τοῦ ἔργου στὴν γαλλικὴ γλῶσσα: *Constantiniade: ou description de Constantinople ancienne et moderne, composée par un philologue et archéologue, traduite du Grec par M.R.*, Constantinople: imprimerie Coromila, Antoine et Paspalli, P., 1846, 218 σελ. + πτυσ. πίν., καὶ *Constantiniade: ou description de Constantinople ancienne et moderne, composée par un philologue et archéologue, traduite du Grec par M.R.*, Constantinople: s.n., 1861, ii, 199, vii p. [χωρὶς

14. Βλ. *Κωνσταντίου Α΄, τοῦ ἀπὸ Σιναίου ἀοιδίμου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Βυζαντίου, Βιογραφία...*, σ. 7, πρβλ. Κωνσταντῖνος Ν. Σάδας, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία. Βιογραφία τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμπάντων Ἑλλήνων, ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐθνεγερσίας (1453-1821)*, Ἀθήνα, Τυπογραφία Ἀνδρέου Κορομηλά, 1868, σ. 742.

15. Φωτοτυπικὴ ἀνατύπωση τῆς ἐκδοσης τῆς Βενετίας, τοῦ 1824, κυκλοφόρησε ἀπὸ τὴς Ἐκδόσεις Νέα Πορεία, στὴν Θεσσαλονίκη, τὸ 1979.

16. Γιὰ τὴν ἰδιότυπη ἐκδοτικὴ αὐτὴ πορεία τῆς Κωνσταντινάδος, βλ. ὅσα πολῦτιμα ἀναφέρει ὁ Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, *Βιβλιολογικὰ Α΄*, Ἀθήνα, 1982, σ. 355-358. Πρβλ. Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, *Τὰ ἐμπορικὰ ἐγχειρίδια τῆς Βενετοκρατίας καὶ τῆς Τουρκοκρατίας καὶ ἡ Ἐμπορικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία τοῦ Νικολάου Παπαδοπούλου*, Ἀθήνα 1990, σ. 82-83 καθὼς καὶ Φίλιππος Ἡλιού, «Οἱ ἀριθμημέναι ἐκδόσεις τοῦ Θεοδοσίου (1807-1820)», *Ἱστορίες τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου*, Ἡράκλειο 2005, σ. 574. Ἐνδιαφέρουν ἐπίσης τὰ ἄρθρα τῶν Semavi Eyice, «İstanbul'un fetihten önceki devre ait eski eserlerine dair bir kitap hakkında», *Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Ebebiyatı Dergisi* V (1954), σ. 85-90 καὶ Johann Strauss, «The Greek connection in nineteenth-century Ottoman intellectual History», στὸ Dimitris Tziouvas (ἐπιμ.), *Greece and the Balkans. Identities, Perceptions and Cultural Encounters since the Enlightenment*, Aldershot 2003, σ. 50.

ΧΕΙΡΤΙ ΣΑΨΗΚΑΪ ΚΩΝΣΤΑΝΤΗΝΙΕ.

Γράμ

Ἰστανπόλ Ῥοῦμ Πατριγί εἰπάα φαζηλετλου μουτεβεφά
 Κωνσταντίας ἐφένδε δξαναπλερινιν πελδέε ταίπέε Κων-
 σταντηνενιν χεϊετι σαπηρασηνή μουτεζαμμιν
 Ῥουμὶ οὐλ ἱπαρέ τεεληφερδεαὶ δλάν μεδζι-
 λίε νεφισενιν ιδζμαλι δλουπ,

Ποῦ δεφά Ἄνατολή Γαζέταση μουελλφι Κούλαλη
 Εὐαγγελινός Μισαηλίδης βε μουαβινί Φερτεκλι Σούλλι
 ὀγλου Νικόλαος Θεολογιδασεν τερδζιμέ βε τατζήμ
 ὀλαράκ, τάππ-ου τεμοιλ ὀληνημέδερ.

ΚΕΝΤΡΟ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ
 ΕΠΙΤΡΟΠΗ Μ. ΚΑΙ Ο. ΜΕΓΑΛΗΣ
 ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ 597

ΙΣΤΑΝΠΟΛΔΑ,
 ΕΥΑΓΓΕΛΙΝΟΣ ΜΙΣΑΗΛΙΔΗΣ
 ΠΑΣΜΑΧΑΝΕΣΙΝΔΕ.

1863.

Ἡ ἐκδοση τῆς Κωνσταντινάδος στὰ καραμανλίδικα σὲ μετάφραση
 τῶν Εὐαγγελينوῦ Μισαηλίδη καὶ Νικολάου Θεολογιδῆ Σουλλίουλου.

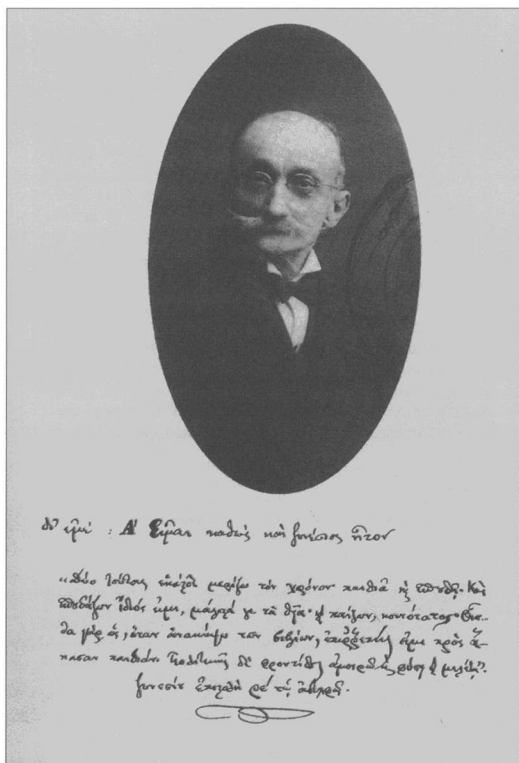
πίνακες].¹⁷ Χωρίς εικονογράφηση υπήρξε και η αγγλική έκδοση της μονογραφίας που κυκλοφόρησε το 1868, στο Λονδίνο, υπό τον τίτλο *Ancient and Modern Constantinople*, σε μετάφραση του γραμματέα της Αμερικανικής Πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη John P. Brown. Ο Brown αφιέρωσε μάλιστα το βιβλίο στον Άλεξανδρο Πασπάτη και πρόσθεσε στις σελίδες 165-179 πραγματολογικά στοιχεία θέλοντας να προσδώσει στην έκδοση χαρακτήρα ταξιδιωτικού έγχειριδίου. Έξάλλου, το 1863 άπαντά η έκδοση της *Κωνσταντινάδος* στα караμανλιδικά (*Χείέτι Σαπηκά-ι Κωνσταντηνιέ*), σε μετάφραση των Εὐαγγελινού Μισαηλίδη και Νικολάου Θεολογίδη Σουλλιογλου (Κωνσταντινούπολη, Τυπογραφείο Εὐαγγελινού Μισαηλίδη),¹⁸ και το 1872 η ὀθωμανική έκδοση: *Hey'et-i sabika-ı Konstantiniyye*, μεταφραστής Yorgaki bey, Κωνσταντινούπολη, Τυπογραφείο του Α. Midhat Efendi, 1289 [=1872]. Το 1860 είχε προηγηθεί η δημοσίευση της ὀθωμανικής μετάφρασης στην ἐφημερίδα *Tercuman-ı Akval*.

Πάντως στην *Κωνσταντινάδα* υπάρχουν ἔκδηλα στοιχεία που ἀνατέμνουν ιδέες συστατικές του Διαφωτισμοῦ. Ὁ Κωνσταντῖος χαρακτηρίζει τυραννικά τὰ δεσμὰ της πλατωνικῆς και κυρίως της ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀποδέσμευσαν τὴν ἀνθρώπινη σκέψη «περίδοξοι ἐπὶ σοφία και ἐφευρέσει ἄνδρες», ὅπως «ὁ φιλελεύθερος φιλόσοφος Καρτέσιος ὁ Γάλλος» και «ὁ ἀθάνατος Ἄγγλος Νεύτων», με ἀποτέλεσμα τὸ ἀνθρώπινο γένος νὰ ἀνακτήσει αἰῶνες μετὰ τὸ δικαίωμα της οἰκοδεν νοήσεως, της κρίσεως και της ἀπροκατάληπτης ἀποδείξεως.¹⁹ Εἰς ἐπίρρωσιν της νεωτερικότητας της σκέψης του Κωνσταντίου μπορούμε ἐπίσης νὰ ἀνατρέξουμε και στὸ ἀρκετὰ μεταγενέστερο ἔργο του, στὴν *Ἀπάντησιν κατὰ τοῦ Ζητήματος τοῦ Κ. Εὐγενίου Βορὲ περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Ἁγίων Τόπων*, στὸν πρόλογο τοῦ ὁποῖου ἐκφράζει με τρόπο ζωηρὸ τὴν προσήλωσή του στὴν φιλοσοφία τῶν Φώτων:

17. Στὸ ἀντίτυπο ποὺ ἀπόκειται στὴν Γεννάδειο Βιβλιοθήκη, στὸ ἀρχικὸ λευκὸ δισέλιδο, ἀναγράφεται: *This book being exceedingly rare I reprinted 40 copies of which this one. H. L. Bulwer]. Presentation copy from Sir Henry Bulwer "to his friend Signor Panizzi, 1862, May". Added: ALS from A. P. Stanley, forwarding the gift, August 4.*

18. Βιβλιογραφήθηκε ἀπὸ τοὺς Sévérien Salaville και Eugène Dalleggio, *Karmanlidika. Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, τόμ. ΙΙ (1851-1865), Ἀθήνα, Institut français d'Athènes, 1966, σ. 63-64.

19. Βλ. *Κωνσταντινάς...*, σ. 113-114.

Προσωπογραφία καὶ αὐτόγραφο τοῦ Μανουὴλ Γεδεών.

Ἔμελεν ἄρα καὶ ἐπὶ τοῦ ἐνεστῶτος αἰῶνος τῶν Φώτων, ὅπως μὲ δρησκομανεῖς σφοδρὰς πνοὰς ἐπακαφθῆ ἡ φλόξ τῶν αὐτῶν, ὡς μὴ ὄφειλε, συζητήσεων καὶ ἐρίδων, αἱ ὁποῖαι κραταιῶς καὶ διαφόρως διετάραξαν, διὰ τὰς τοῦ λαοῦ τότε χυδαίας προλήψεις, τοὺς παρωχηκότας χρόνους, χρόνους ἀγροικίας καὶ ἀμαθείας, καθ' οὓς ἡ Ποντιφικὴ τυφώδης δεσποτεία ἐπ' ἀκρότητα ἐλάσασα, ἐξεζήτει ἀπολύτως τὴν κατὰ πάντων ὑπεροχὴν, καὶ τὴν καὶ εἰς αὐτὰς τὰς Ἀνατολὰς ἐπέμβασι, πρὸς πλατυσμὸν τῆς Ἐκκλησίας της.²⁰

Μανουὴλ Ἰω. Γεδεὼν

Ὁ Μανουὴλ Γεδεὼν (1851-1943) ἀνδρώθηκε πνευματικὰ σὲ χρόνους στοὺς ὁποίους στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο εἶχε δρομολογηθεῖ ἡ ροπὴ πρὸς τὸν ἀρχαϊσμό καὶ ἡ μετατόπιση τοῦ κέντρου βάρους ἀπὸ τὸ παρὸν στὸ παρελθόν: νοσταλγία, πατραγαθία καὶ φυσικὰ οἱ λαογραφικὲς σπουδὲς ποὺ θεμελιώνονται μὲ τὴν προσπάθεια συναγωγῆς ἀναφορῶν, στοιχείων καὶ τεκμηρίων γιὰ τὴν διαχρονικὴ ἐνότητα. Παράλληλα μὲ τὸ καταγεγραμμένο ὑλικό, δηλαδὴ τὰ τραγούδια, τὰ ἔθιμα, τὶς παροιμίαι, χρησιμοποιήθηκαν καὶ οἱ προφορικὲς παραδόσεις. Ὁ Γεδεὼν ἀνέτρεχε συχνὰ στὴν προφορικὴ παράδοση, γνωρίζοντας ὅτι μέσα στὴν εὐρυχωρία της μποροῦσε μὲ ἀσφάλεια νὰ ἀπλώσει τὰ δίκτυα του. Ἐπιδίωξε ἐπίσης νὰ ταξιδεύει καὶ νὰ ἐπισκεφθεῖ τόπους γιὰ τοὺς ὁποίους θὰ ἔγραφε. Ἀναφέρει ἐπ' αὐτοῦ:

Ἀναλαθὼν ἵνα ἐρευνήσω τὴν μεσήλικα τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἱστορίαν καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς πηγαῖς, μάλιστα ταῖς χειρογράφοις, καὶ ἐπὶ τόπου, ἐπίστευον, ὅτι μοι ἐπεβάλλετο ἐπίσκεψις εἰς τὰ μέρη, περὶ ὧν ἐπεδύμου ἵνα γράψω.²¹

Στὴν πρώτη ἐξόρμησή του ἦταν μόνις δεκατεσσάρων ἐτῶν. Συνοδευόμενος ἀπὸ τοὺς γονεῖς καὶ τὰ ἀδελφία του περιηγήθηκε στὴν ἄμορφη κομώπολη τῆς Προποντίδας, τὸ Μυριόφυτο, τὸ ὁποῖο ἐπισκέφθηκε καὶ πάλι τὸ 1891 καὶ τὸ 1896, περιοδεύοντας στὴν Προποντίδα καὶ τὴν Ἀνατολικὴ Θράκη. Ἀνησυχοῦσε γιὰ τὴν διάσωση τῶν παραδόσεων, τὶς ὁποῖες ἀπειλοῦσαν ἢ πληθυσμιακὴ ἐξασθένιση καὶ οἱ ποικιλόμορφες ἔξωθεν ἐπιρροές. Ἔτσι ἐξηγεῖται καὶ τὸ «προσκύνημά» του στὸ Ἅγιον Ὄρος, ποὺ πραγματοποιή-

20. Βλ. [Κωνσταντῖος Α΄, ἀπὸ Σιναίου], *Ἀπάντησι κατὰ τοῦ Ζητήματος τοῦ Κ. Εὐγενίου Βορέ περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Ἁγίων Τόπων*, Κωνσταντινούπολη 1851, σ. α΄. Τὸ ἔργο κυκλοφόρησε καὶ σὲ γαλλικὴ ἔκδοσι τὸν ἴδιο χρόνο. Βλ. *Réponse à la brochure de M. Eugène Bore intitulée Question des Lieux-Saints*, Constantinople, Imprimerie Coromila, Antoine et Paspalli, P., 1851, 135 σελ.

21. Βλ. *Μνεῖα τῶν πρὸ ἐμοῦ. 1800-1863-1913*, Ἀθήνα 1934, σ. 75.

θηκε δώδεκα φορές έως την ένατη δεκαετία της ζωής του: πήγαζε από την διακαή του μέριμνα για την άγιορείτικη κληρονομιά.

Ο Γεδεών είχε το προνόμιο να θιώσει την Κωνσταντινούπολη μέσα από το Φανάρι, περιβαλλόμενος από τον πλοῦτο της χειρόγραφης και της προφορικής παράδοσης. Ήξερε γεγονότα και γνώρισε πράγματα από μέσα. Κατάφερε να διακρίνει τις ισορροπίες, τις ανισότητες, τις αντιφάσεις και τις διαπλοκές. Έπομένως, η πνευματική και συγγραφική του κατάρτιση θεμελιώθηκε τόσο στην ιστορική γνώση και την μελέτη των πηγών όσο και στην προσωπική παρατήρηση και την αυτοψία. Διερωτώμαι αν η έμπειρία της Μεγάλης Έκκλησίας, που είναι ταυτόχρονα Αρχιεπισκοπή Κωνσταντινουπόλεως, τοπική εκκλησία δηλαδή, αλλά και έδρα της οικουμενικής Όρθοδοξίας, συναρτάται με το παλιρροϊκό φαινόμενο των έρευνητικών του αναζητήσεων και δοκιμών: συνθετικά κείμενα και τοιχογραφίες μεγάλης περιόδου αφενός²² και σχολαστική έστίαση στην λεπτομέρεια της ψηφίδας αφετέρου.²³ Για τόν Γεδεών η προπαρασκευή του ιστοριοδίφη ενέχει στοιχεία από την ύπομονή, την έπιμονή και την έμμονή του συλλέκτη:

Οὐδὲν χάρτου γραπτοῦ τεμάχιον, οὐδὲν τεμάχιον ἐνεπιγράφου λίθου ἐπιτρέπεται νὰ περιφρονήσωμεν. Καὶ ὁ λίθος οὗτος, ἀποδοκιμαζόμενος ὑπὸ τῶν

22. Βλ. «Μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς» καὶ «Ἡ μετὰ τὴν Ἄλωσιν διανοητικὴ τοῦ Γένους κίνησις», *Μεσαιωνικὰ Ἀνάλεκτα*, Ἀθήνα 1874, *Τὰ οἰκονομικὰ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως μέχρι τοῦ ἡ' αἰῶνος*, Ἀθήνα 1878, *Χρονικὰ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας. Ἱστορικαὶ εἰδήσεις περὶ τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς, 1454-1830*, Κωνσταντινούπολη 1883, *Παιδεία καὶ πτωχεία παρ' ἡμῖν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας*, Κωνσταντινούπολη 1893, *Πατριαρχικὰ Ἐφημερίδες. Εἰδήσεις ἐκ τῆς ἡμετέρας ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, 1500-1912*, Ἀθήνα 1936-1938.

23. Βλ. «Ἐνεπίγραφα βυζαντινὰ κεράμια», *Δελτίον τῆς Ἑταιρείας τῶν Μεσαιωνικῶν Ἐρευνητῶν*, Κωνσταντινούπολη 1880, σ. 55-58, «Ἡ τιμὴ τῶν βιβλίων ἐν ἀρχαῖς τοῦ ἡ' αἰῶνος», *σὺ τὸ ἴδιο*, σ. 61-64, «Ἄμοισαὶ καὶ δικαιώματα τῶν ὑπαλλήλων τῶν πατριαρχείων», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 4 (1884), σ. 595, «Γενικὸς ἱεροκῆρυξ», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 5 (1885), σ. 94-95, «Τυπικὸν ψήφωμ παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς», *Byzantinische Zeitschrift* 4 (1895), σ. 581-582, «Χειροτονιῶν κανὼν, δουλκία καὶ λήμματα», *Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 6 (1931), 336-341 [= Περὶ τῶν διδομένων κατὰ τὰς χειροτονίας ἢ μεταθέσεις ἀρχιερέων δώρων, γλυκισμάτων καὶ χρημάτων εἰς τοὺς χειροτονούντας καὶ τοὺς ὑπαλλήλους τοῦ πατριαρχείου], «Συστάσεις ἀύστατοι», *Ἐκκλησιαστικὸν Βῆμα Β'* (1935), ἀρ. 32, 33 [= Βαπτιστικὰ ὀνόματα, ἐτυμολογία καὶ καταγωγή τῶν], «Τὸ δίκαιον τῶν ἐν τοῖς ναοῖς στασειδίων», *Ἀρχεῖον Ἐκκλησιαστικοῦ καὶ Κανονικοῦ Δικαίου* 3 (1948), σ. 24-30.

οικοδομούντων, ἐγεννήθη πολλάκις εἰς κεφαλὴν γωνίας, ἔσται δὲ ὠφέλιμον καὶ τεμάχιον γραπτοῦ χαρτίου, κἂν ἀποσπασθῆ ἀπὸ καταστίχου παντοπώλου.²⁴

Ὁ Γεδεών εἶχε συμπληρώσει μόλις τὴν τρίτην δεκαετίαν τῆς ζωῆς του ὅταν κλήθηκε νὰ συντάξῃ τὸ λῆμμα γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη στὸ ἐννεάτομο *Λεξικὸν Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας* τοῦ Σταύρου Βουτυρά. Δήλωσε τότε ὅτι ἀναγκάστηκε νὰ διαβάσῃ περὶ τὶς εἴκοσι χιλιάδες σελίδες μέσα σὲ ἕνα τρίμηνο γιὰ νὰ ἀντεπεξέλθῃ στὸν «γιγάντειον ἀγώνα».²⁵ Δὲν ἀπέκρυψε ἐπίσης τὶς πηγές του, κάτι ποῦ συντελεῖται κατ' ἐξακολούθησιν ἀργότερα. Καὶ ὡς νέος καὶ ἐνθουσιώδης μελετητὴς δὲν δίστασε νὰ κρίνει ὁμοτέχνους του.²⁶ Ἡ *Κωνσταντινιάς* δὲν ἱκανοποιεῖ τὴν περιέργεια τοῦ φιλομαθοῦς, ἐνῶ ἡ τρίτομη *Κωνσταντινούπολις* τοῦ Σκαρλάτου Βυζαντίου²⁷ ἀποδείχθηκε ἐλλιπὴς καὶ ἀνακριθὴς σὲ πολλὰ σημεῖα συγκρινόμενῃ μὲ τὸ ἔργο τοῦ Ἀλέξανδρου Πασπάτη.²⁸

Τὸ λῆμμα τοῦ ἴδιου πάντως, ποῦ ἐκτείνεται σὲ περίπου διακόσιες σελίδες,²⁹ συνιστᾷ μονογραφία γιὰ τὴν βυζαντινὴ Κωνσταντινούπολη μὲ πλῆθος πραγματολογικῶν στοιχείων γιὰ τὴν γεωγραφία, τὴν πνευματικὴ, τὴν ἐκκλησιαστικὴ καὶ τὴν πολιτισμικὴ ἱστορία καὶ μὲ ἐπίμετρο γιὰ τὴν ὀθωμανικὴ περίοδο. Ἐν πολλοῖς, μὲ τὴν ἐργασία του αὐτὴ ξεκίνησε ὁ Γεδεών τὴν μακρόχρονην του πορεία γιὰ τὴν ἐξερεύνησιν, τὴν καταγραφήν καὶ τὴν ἀνάδειξιν τῆς ἱστορίας καὶ τῆς παρακαταθήκης τῆς «Βασιλίδος τῶν πόλεων». Οἱ χιλιόμετρικὲς ἀποστάσεις τοῦ μαραθωνίου αὐτοῦ φέρουν πολυάριθμα καὶ ἀνεξίτηλα ἀποτυπώματα: ἄρθρα, βιβλία, μελετήματα καὶ «διατριβάκια». Λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ τέρμα παρέδωσε τὴν *Ἱστορίαν τῶν τοῦ*

24. Βλ. «Παριστορήματα ἱστορικῆς σημασίας. Εἰς κεφαλὴν γωνίας», *Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ακαδημίας Ἀθηνῶν* 12 (1962), σ. 37.

25. Βλ. Μανουὴλ Ἰω. Γεδεών, «Κωνσταντινούπολις», στὸ Σ. Ι. Βουτυρά καὶ Γ. Καρύδου, *Λεξικὸν Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας*, τόμ. Γ', Κωνσταντινούπολη 1881, σ. 1120.

26. Ἄλλοτε, σὲ κείμενο τῶν ὠριμῶν χρόνων, δὴ ἀναφερθεῖ στὸ «γελοῖον στίφος τῶν δῆθεν δημοσιογράφων καὶ τῶν ἀπὸ μηχανῆς οὕτως εἰπεῖν βυζαντινολόγων». Βλ. *Ἡ διαφύλαξις τῶν μνημείων τέχνης. Μάθημα ὑπὸ τοῦ Προσέδρου Μέλους τῆς Ακαδημίας Ἀθηνῶν κ. Μανουὴλ Γεδεών*, Κωνσταντινούπολη χ.χ.

27. Βλ. Σκαρλάτος Δ. Βυζάντιος, *Ἡ Κωνσταντινούπολις*, τόμ. Α' - Γ', Ἀθήνα 1851-1869.

28. Βλ. Ἀλέξανδρος Γ. Πασπάτης, *Βυζαντιναὶ Μελέται: τοπογραφικαὶ καὶ ἱστορικαί*, Κωνσταντινούπολη 1877. Πρὸς Μανουὴλ Ἰω. Γεδεών, «Ἀλέξανδρος Πασπάτης», *Κῆρυξ* (Κωνσταντινούπολεως) 3 (1892), σ. 193-196, 210-214 [= «Τί ἔπραξε πρὸς προαγωγὴν τῶν ἐπὶ τῆς βυζαντινῆς τοπογραφίας σπουδῶν»].

29. Βλ. Μανουὴλ Ἰω. Γεδεών, «Κωνσταντινούπολις», σ. 929-1123.

Χριστού πενήτων, 1453-1913, ή όποία κυκλοφόρησε από τό 1939 σέ τεύχη.³⁰ Αυτό τό τελευταίο υπήρξε όντως έργο ώριμότητας, άν και ό Γεδεών άκόμη και στην άρχή τής συγγραφικής του πορείας έδινε ίσως τήν αίσθηση του πρωτόπειρου αλλά σχεδόν ποτέ του άπειρου ή άδόκιμου. Στο έκτενέστατο corpus αυτών των κειμένων δέν άποθησαυρίζεται μόνον ένας πολύτιμος άμητός πληροφοριών, αλλά συναρδρώνεται ή έποψη και ή αντίληψή του για τό ιστορικό γίνεσθαι και τό συλλογικό πεπρωμένο τής Κωνσταντινούπολης των κάτω χρόνων. Ίσως τό καλύτερο δείγμα αυτής τής κατά Γεδεών φιλοσοφίας τής ιστορίας τής Μεγάλης Έκκλησίας και του ποιμνίου της άποτελεί ή *Ίστορία των του Χριστού πενήτων*.

Έπίλογος

Η Κωνσταντινούπολη άποτέλεσε έπομένως τόν πνευματικό και πολιτισμικό χώρο συνάντησης των δύο αυτών έπιφανών λογίων. Παρά τά στοιχεία του κοσμικού όρθολογικού Διαφωτισμού που μπορούμε νά έντοπίσουμε στην σκέψη του Κωνσταντίου, ή γενικότερη πνευματική του στάση συνάδει με αυτήν των φαναριώτικων κύκλων, που υιοθέτησαν τακτική έλεγχόμενου διαφωτισμού έκ των άνω, χωρίς περαιτέρω παραχωρήσεις στα πλέον ριζοσπαστικά αίτήματα. Έτσι ό σιναιτής Πατριάρχης συστοιχίζεται με τόν Γεδεών ως προς τά όρια τής νεωτερικότητας των άπόψεών του. Λυδία λίθος για τήν ένσωμάτωση των ιδεών τής Έσπερίας και τήν επιβίωση τους υπήρξαν οι γνήσιες παραδόσεις τής Όρθόδοξης Έκκλησίας και ή εύστάθεια τής Ίδιας και του ποιμνίου της.³¹

Δέν θα ύπεισέλθω σέ περαιτέρω παραβολή τής έργογραφίας του Κωνσταντίου με αυτήν του Γεδεών. Η ύπόθεση αυτή ξεπερνά τά όρια του παρόντος κειμένου. Σαφώς τό έργο του Μεγάλου Χαρτοφύλακος είναι επιβλητικό και έντυπωσιακό σέ όγκο και πολυσιχίδες. Ίσως στα κείμε-

30. Σήμερα πλήρης έκδοση σέ δύο τόμους, Μανουήλ Ίω. Γεδεών, *Η Ίστορία των του Χριστού πενήτων, 1453-1913*, φιλολογική επίμέλεια Φίλιππος Ήλιού, Άθήνα, ΜΙΕΤ, 2010. Πρβλ. Ίωάννα Πετροπούλου, «Άπό τήν Έκκλησία των πιστών στην εκκλησία του Δήμου. Μανουήλ Γεδεών, *Ίστορία των του Χριστού Πενήτων 1453-1913*, φιλολογική επίμέλεια Φίλιππος Ήλιού, τόμοι 1-2, Μορφωτικό Ίδρυμα Έθνικής Τραπέζης, 2010», *Τά Ιστορικά* 54 (Ίούnius 2011), σ. 231-242.

31. Πρβλ. Μανουήλ Ίω. Γεδεών, *Άποσημειώματα Χρονογράφου, 1800-1913*, Άθήνα 1932, σ. 303: «[Ο Κωνσταντίος Α΄] άπελάμβανε τόν τε σεβασμόν και τήν ευλάθειαν των όρθοδόξων διά τήν εις τά ίερά καθεστώτα έμμονήν».

να τοῦ σιναΐτη ιεράρχη νὰ εἶναι πὺδ ἐμφανῆς ἢ βαθιὰ γνωσιολογικὴ καὶ θεωρητικὴ κατάρτιση καὶ κυρίως ἡ πειστικότητα τῆς μετριοπάδειας. Αὐτὸ πὺδ μᾶς ἐνδιαφέρει πρῶτιστως ἐδῶ εἶναι ἡ μέριμνα, ἡ ἐπινοητικότητα, ἡ πρόνοια καὶ ἐν πολλοῖς ἡ διορατικότητα ἀμφοτέρων γὰ τὴν χρησιμότητα στοιχείων καὶ τεκμηρίων εὐρείας κλίμακας πὺδ τροφοδοτοῦν τὴν ἀνάγκη γὰ τὴν κατανόηση τοῦ παρελθόντος. Ἀντιλήψεις πὺδ ἡ ἱστοριογραφία δὴ ἐπεξεργασεῖ θεωρητικὰ πολὺ ἀργότερα. Ἐς θυμηθοῦμε ἐδῶ τὴν σχετικὴ ἐπισήμανση τοῦ Lucien Febvre:

Ἡ ἱστορία φτιάχνεται μὲ γραπτὲς πηγές, βέβαια. Ὅταν ὑπάρχουν. Μπορεῖ ὅμως νὰ γίνεῖ, πρέπει νὰ γίνεταῖ, μὲ ὀτιδήποτε ἐπιτρέπει στὸν ἱστορικὸ ἡ ἐπινοητικότητά του νὰ χρησιμοποιοῦσῃ. Ἐπομένως μὲ λέξεις. Μὲ σημεῖα. Μὲ τίς ἐκλείψεις τῆς σελήνης καὶ μὲ τίς λαμαριές τῶν ἀλόγων. Μὲ πραγματογνωμοσύνης τῶν γεωλόγων πάνω στὶς πέτρες καὶ μὲ ἀναλύσεις μεταλλικῶν σπαθίων ἀπὸ χημικούς.³²

Ὁ Μανουὴλ Γεδεών πραγματοποίησε ἐπὶ περίπου μισὸν αἰῶνα ἐπιτόπιες ἔρευνες σὲ ναοὺς καὶ μονὰς τῆς Πόλης μελετώντας κώδικες καὶ ἀρχεῖα ἐνοριῶν, ἀντέγραψε ἐπιγραφὰς καὶ συνέλεξε προφορικὰς μαρτυρίες, ἀφοσιωμένος στὴν διαφύλαξη καὶ τὴν ἀνάδειξη τῶν μεταβυζαντινῶν κειμηλίων καὶ ἱστορικῶν τεκμηρίων. Ὑπῆρξε, ἐξάλλου, ὁ σκαπανέας τῆς διάσωσης τῶν διάσπαρτων ἐγγράφων καὶ τεκμηρίων στὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀρχεῖα τῶν ἐνοριῶν τῆς Προποντίδος καὶ τῆς Βιθυνίας.

Ἀντιπαράθετω ἐδῶ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Κωνσταντῖος μᾶς παρέδωσε τρεῖς σημαντικὰς μονογραφίες, πὺδ σχετίζονται μὲ τίς ἀντίστοιχες ἔδρες τῆς ἱερατικῆς καὶ ἀρχιερατικῆς του διακονίας. Ἡ *Ἀρχαία Ἀλεξάνδρεια* ἐκδόθηκε στὴν Μόσχα τὸ 1803³³ καὶ εἶναι δημιούργημα τῶν μελετῶν του στὸ Κάιρο καὶ στὴν μονὴ τοῦ Σινᾶ, ἡ *Κυπριαὶς Χαρίεσσα* τυπώθηκε στὴν Βενετία τὸ 1819,³⁴ ἀφοῦ ὑπῆρέτησε ἐπὶ ἑξὶ χρόνια στὸ σιναΐτικὸ μετόχι τῆς Κύπρου,

32. Τὸ δανεῖζομαι ἀπὸ τὸν Henri-Irénée Marrou, «Πῶς ἐννοοῦμε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἱστορικοῦ», *Encyclopédie de la Pléiade, Ἱστορία καὶ Μέθοδοί της*, τόμ. Α': Γενικά προβλήματα, μτφρ. Ἑλένη Στεφανᾶκη, Ἀθήνα, ΜΙΕΤ, 1979, σ. 386.

33. Βλ. *Ἀρχαία Ἀλεξάνδρεια, Περιγραφή τῆς πόλεως ταύτης ἐν τῇ κατὰ πάροδον περιηγήσει τοῦ Κιαβο-Αικατερινο-Γραϊκικοῦ Μοναστηρίου Ἀρχιμανδρίτου Κωνσταντίου ... Ὑπὸ δὲ τῆς φιλογενοῦς προαιρέσεως ... τῶν ἐκ τοῦ Ζωσιμᾶ εὐπατριδῶν ἀιταδέλφων ἤδη τύποις ἐκδοθεῖσα*, Μόσκα, Ἐλευθέρα Τυπογραφία Γαρίου καὶ Κομπανίας, 1803, [4], viii, 67 σελ.+χάρτ.

34. Βλ. *Ἡ χαρίεσσα καὶ ἐπίτομος Κυπριαίς, ἡ συνταχθεῖσα παρὰ τοῦ Σοφωτάτου*

καὶ ἕνα χρόνο ἀργότερα, τὸ 1820, ἐμφανίζεται, πάλι στὴν Βενετία, ἡ *Κωνσταντινιάς*, ἐφόσον ἀπὸ τὸ 1811 ὁ Κωνστάντιος ἐπανῆλθε στὴν Πόλη «περὶ τὰς φίλας Μούσας ἐνασχολούμενος, καὶ συγγράφων τὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀρχαιότητας».³⁵

Τὸ 1921 ὁ Γεδεὼν ἐγκατέλειψε τὴν Πόλη του καὶ ἐγκαταστάθηκε στὴν Ἀθήνα. Φαντάζομαι, ὑποδέτω καὶ ἀντιλαμβάνομαι τὴν ὑπαρκτικὴ μετεώριση τοῦ Γεδεὼν ὡς πολίτη τοῦ κλεινοῦ Ἄστεως. Τοὺς λόγους τῆς μετοικεσίας του αὐτῆς προσπάθησα νὰ διερευνήσω σὲ παλαιότερή μου ἐργασία.³⁶ Στὴν Ἀθήνα τὴν ἀπογοήτευση τὴν ἔνωσε ἴσως ἐξαρχῆς, ὅταν τοῦ προσφέρθηκε ἡ δέση τοῦ Διευθυντῆ τῶν Χειρογράφων στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη ἔναντι εὐκαταφρόνητης ἀμοιβῆς. Δὲν τὴν ἀποδέχθηκε. Ἔτσι ὁ βιοτικός του κύκλος στὴν ἑλλαδικὴ πρωτεύουσα συγκεφαλαιώνεται στὶς δραστηριότητες καὶ τὸ ἔργο τοῦ ἐν Ἀθήναις Συλλόγου Μεσαιωνικῶν Γραμμάτων καὶ τὸ θραχύθιο ἐπιστημονικὸ του δελτίο, μὲ τὰ ὁποῖα συνδέθηκε ἀναπόσπαστα.³⁷ Ὑπῆρξε ἴσως ἡ ἐνδεδειγμένη ἐπιλογή γιὰ ἕναν Φαναριώτη ὅπως ἐκεῖνος: ἡ ἐπιβίωση στὸ νεογενὲς ἐθνικὸ κέντρο μέσα ἀπὸ τὴν μελέτη τῆς ἱστορίας καὶ τῆς παρακαταθήκης τῆς γενέθλιας πόλης.

Ὁ Κωνστάντιος ἀφετέρου, παρὰ τὴν ἄδοξη κατακλείδα τῆς πατριαρχειάς του, δὲν ἐγκατέλειψε ποτὲ τὴν γενέτειρά του. Ὅταν ἐξωδήθηκε σὲ παραίτηση στὶς 14 Αὐγούστου 1834 —«ἀσθενήσας, καὶ ἀπαυδήσας, καὶ πα-

---

Ἀρχιεπισκόπου Ἁγίου Σιναιῶν Κυρίου Κωνσταντίου, Δι' ἰδίων ἀναλωμάτων τῆς Μονῆς, ἵνα διανέμῃται δωρεάν, ἡγουμενεύοντος τοῦ ἐν Ἱερομονάχοις Κυρίου Μελετίου Τρίτου, αἰοιδ, Ἑνετίσης, 1819, Παρὰ Νικολάω Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, 154 σελ.+ἔγχρ. λιθογραφίες. Πρὸβλ. Τὰ Κυπριακά, ἦτοι Πραγματεία περὶ γεωγραφίας, ἀρχαιολογίας, στατιστικῆς, ἱστορίας, μυθολογίας καὶ διαλέκτου τῆς Κύπρου, Εἰς τρεῖς τόμους. Ὑπὸ Ἀθανασίου Α. Σακελλαρίου, τόμ. Α', Ἀθήνα, Τυπογραφεῖο Ἰω. Ἀγγελοπούλου, 1855, σ. 1: «Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος [sic] Σιναῖος ἐπιτομὴν Κυπριακῆς ἱστορίας, ὑπὸ τὸν τίτλον Κυπριας Χαρίεσσα, μετὰ ἱστορίας τῆς μονῆς τοῦ Κύκκου ἐδημοσίευσεν, καὶ τοι δὲ σύντομος περιέχει ἐνίοτε καὶ μαργαρίτας τινὰς ἀξίους τῆς φήμης τοῦ αὐτῆς συγγραφέως».

35. Βλ. *Κωνσταντίου Α', τοῦ ἀπὸ Σιναιῶν αἰοιδίμου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Βυζαντίου, Βιογραφία...*, σ. 6.

36. Βλ. Σταῦρος Θ. Ἀνεστίδης, «Ἡ ἐθναρχικὴ παράδοση τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ ὁ Μανουὴλ Ἰω. Γεδεὼν», ἀδημ. διδ. διατρ., Ἑθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, 1993, σ. 322 κ.ἑ.

37. Βλ. περαιτέρω Σταῦρος Θ. Ἀνεστίδης, «Ὁ ἐν Ἀθήναις Σύλλογος Μεσαιωνικῶν Γραμμάτων. Τὸ ἀρχεῖο του καὶ τὸ ἐπιστημονικὸ του δελτίο», *Τεύχη τοῦ ΕΛΙΑ*, τόμ. Γ' (1993), σ. 5-42.

ραιτησάμενος» κατά τὸν Θ. Ἀριστοκλή³⁸–, ἀποσύρθηκε στὴν ἀγαπημένη του Ἀντιγόνη, ὅπου «ἀνεῦρεν τὰς πεφιλημένας αὐτῷ Μούσας καὶ τὴν ποδεινὴν ἡσυχίαν». ³⁹

Φρονῶ ὅτι τὸ παρακάτω ἐπίγραμμα τοῦ Ἡλία Τανταλίδη χαρακτηρίζει κάλλιστα τὴν ξεχωριστὴ αὐτὴ φυσιογνωμία τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας:⁴⁰

*Τοῦ Πατριάρχου εὐκλεοῦς Κωνσταντίου
Σκῆνος μὲν ἐν γῆ τῇ δε νῦν ἀναπαύεται.
Πηγῆς δὲ Ναός, οὗ δομήτωρ ἦν ὄδε,
Τυμβῆρές οἱ ἔστηκε σῆμα κειμένῳ.
Τοῦ δὲ κλέους ἔπαυλις ἔσται πᾶς τόπος
Σινᾶ μεσηγὺς ἠδὲ ῥωσσίδος χθονός.
Καὶ κλαύσεται μὲν πᾶς πένης τὸν προστάτην,
Μοῦσαί τε πενθήσουσι τὸν μουσηγέτην,
Φρούραρχον αὐτε πίστεως Ἐκκλησία.
Αὐτὸς δ' ἐν οὐρανοῖσι κρεισσόνων μέτα,
Πόνων ἀμοιβὰς πρὸς Θεοῦ κομίζεται.⁴¹*

38. Βλ. Κωνσταντίου Α΄, τοῦ ἀπὸ Σιναίου ἀοιδίμου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Βυζαντίου, Βιογραφία..., σ. 21.

39. Βλ. Σάθας, ὁ.π., σ. 743.

40. Ὁ Ζαχαρίας Μαθᾶς τὸν χαρακτήρισε ὡς τὸν «νέον τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίας φωστῆρα». Βλ. Κατάλογος Ἱστορικός τῶν πρώτων Ἐπισκόπων καὶ τῶν ἐφεξῆς Πατριαρχῶν..., σ. 176.

41. Βλ. Κωνσταντίου Α΄, τοῦ ἀπὸ Σιναίου ἀοιδίμου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Βυζαντίου, Βιογραφία..., σ. 51.